RAVON

nr. 42

NIEUWSBRIEF

ISSN: 1871-8221

Meetnet Reptielen

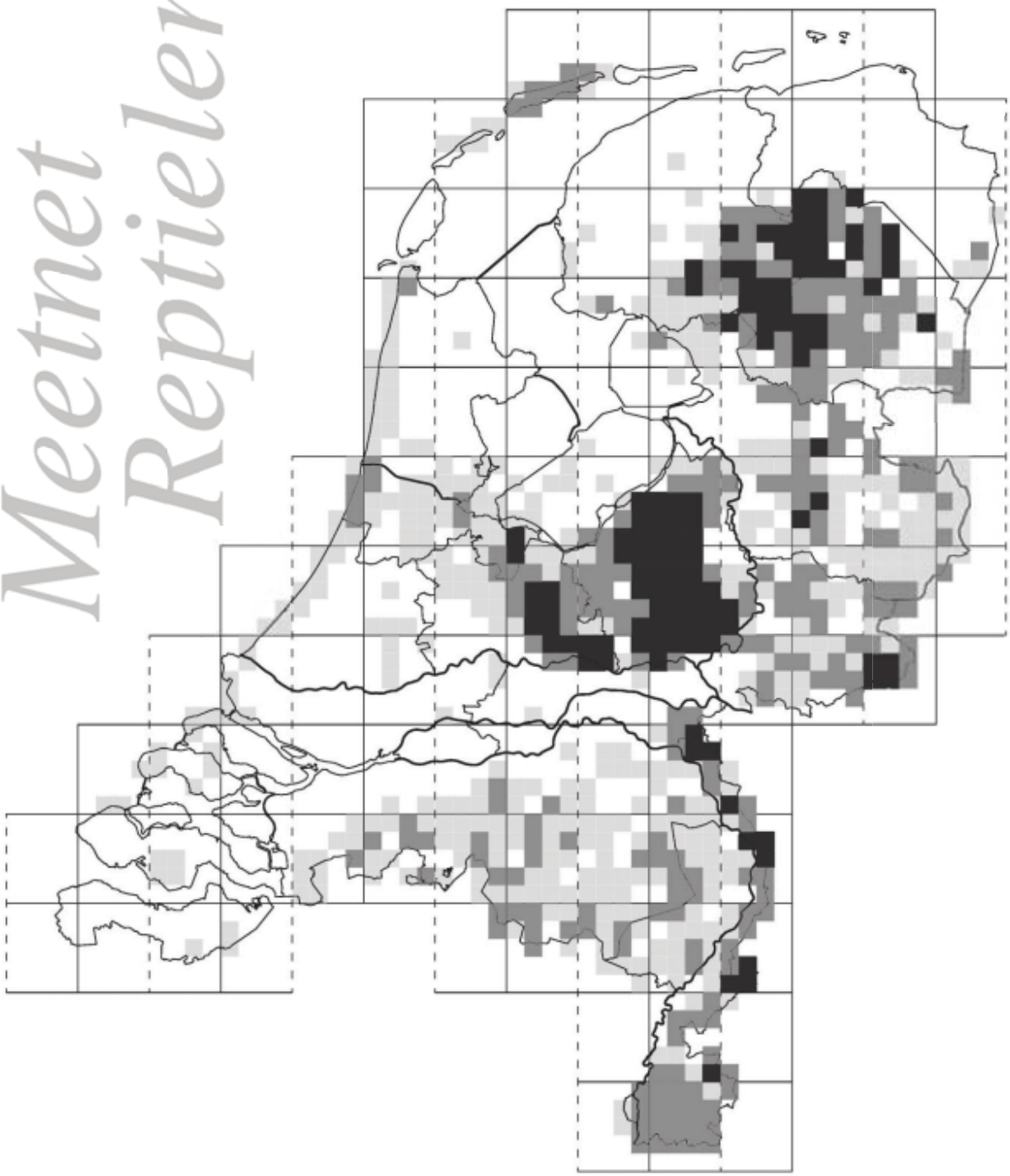

Verspreidingsonderzoek

Zomer 2008

REGIOCOÖRDINATOREN

DUINEN PWN NOORD HOLLAND
Paul van der Linden
Van Oldebarneveldweg 40
1901 KC Castricum
06-51419637
paul.vd.linden@pwn.nl

DUIN en KRUIDBERG
Ruud Luntz
Zaanweg 70 c
1521 DM Overveen
075-6472040 / 06-54295218
r.luntz@natuurmonumenten.nl

A'DAMSE WATERLEIDINGDUINEN
Antje Ehrenburg
Vogelenzangseweg 21
2114 BA Vogelenzang
020-6087573
antje.ehrenburg@waternet.nl

DUINEN ZUID-HOLLAND/GOUDA
Conn Barrett
Alexandrine Tinneplein 122
2331 PP Leiden
071-5790341
cpbarrett@scarlet.nl

DUINEN ZUID-HOLLAND/GOUDA
Frans Hagedoorn
Minnebroersgracht 24
2312 RW Leiden
fhaag@live.nl

DUINEN EILANDEN
Annie Zuiderwijk
Postbus 94766
1090 GT Amsterdam
020-5256624
a.c.m.zuiderwijk@uva.nl

OMGEVING AMSTERDAM
Martin Melchers
Laplacestraat 65
1098 HS Amsterdam
020-6650925

FRIESLAND
Wim Andela
Van Wageningenstraat 43
8934 CH Leeuwarden
058-2882693
w.andela1@kpnplanet.nl

DRENTHE en GRONINGEN
Dick van Dorp
Domcapittel 14
9411 MH Beilen
0593-525620
dvandorp@home.nl

TWENTE
Leon Wieteler
Traland 16
7152 GD Eibergen
0545-475412
leonwieteler@chello.nl

ACHTERHOEK
Gerrit Kolenbrander
De Beemd 31
6903 AD Zevenaar
0316-527607 / 06-42900618
g.kolenbrander@versatel.nl

VELUWEZOOM
Ronald de Boer
Teteringenstr. 145
6844 DC Arnhem
026-3816420
ronald.r.deboer@getronics.com

UTRECHT
Frank Hoffmann
Provincie Utrecht
Postbus 80300
3508 TH Utrecht
030-2582159
frank.hoffmann@provincie-utrecht.nl

NOORD BRABANT OOST
Domin Dalessi
Heibeekstraat 32
5662 EG Geldrop
040-2855216
d.dalessi@consunet.nl

NOORD BRABANT WEST

Vacant

LIMBURG
Ton Lenders
Groenstraat 106
6074 EL Melick
0475-537045
tlenders@home.nl

FLEVOLAND
Jeroen Reinhold
Botter 14-03
8232 JP Lelystad
0320-294939
reinhold@landschapsbeheer.net

Nieuwsbrief nr. 42 is bestemd voor waarnemers van Meetnet Reptielen & Verspreidingsonderzoek

Redactie Nieuwsbrief en Coördinatie Meetnet Reptielen
Ingo Janssen — i.a.w.janssen@uva.nl
Edo Goverse — e.goverse@uva.nl
Gerard Smit — gerard.smit@hccnet.nl

RAVON-WM / Universiteit van Amsterdam, 020 - 525 6624
Postbus 94766, 1090 GT Amsterdam, www.ravon.nl

Coördinatie Inhaalslag Verspreidingsonderzoek
Jelger Herder — inhaalslag@ravon.nl

Aan deze Nieuwsbrief werkten verder mee: Arnold van Rijsewijk, Annie Zuiderwijk, Gerrit Kolenbrander, Wim de Wild, Ineke Schaars, Peter Keijsers, Dylan Bon, Renske Hoefsloot, Sophie Vonk

MEETNET REPTIELEN IS EEN PROJECT VAN RAVON WERKGROEP MONITORING
in samenwerking met / met subsidie van
Centraal Bureau voor de Statistiek, Directie Kennis-LNV, Universiteit van Amsterdam

GEGEVENSAUTORITEIT NATUUR

Meetnet Reptielen - Nieuwsbrief

Zomer 2008 Nieuwsbrief Nr. 42 *RAVON Werkgroep Monitoring*

Wisseling van de wacht

Het is zover, de jarenlange samenwerking et Annie Zuiderwijk is afgelopen, helaas.....
Jullie zullen het mij moeten doen in het vervolg. Inmiddels ligt Annie's afscheidsfeestje op het forteiland in IJmuiden alweer weken achter ons en wacht mijn eerste echte eigen nieuwsbrief. Die zal hopelijk net zo in de smaak vallen als de 41(!) voorgaande nieuwsbrieven. Traditioneel staat ook deze zomernieuwsbrief weer vol met ervaringen en berichten uit het veld, deels door jullie zelf geschreven of meegemaakt

Ingo Janssen

Inhoud van Nieuwsbrief 42 **pag.**

Wisseling van de wacht	3
Topdag gladde slang	4
Strikje is niet meer	6
Hazelworm in Brabant	7
Reptielen in Zeeland	8
Zandhagedis Limitische Heide	10
Zonplek met een luchtje	11
Verspreidingsonderzoek Reptielen	12
Paringsrituelen	13
Onverwachte vindplaatsen	14
Leuk initiatief	15
Geboortebericht	16

VELDWERK ZEELAND: WEINIG HAGEDISSEN OP BIJZONDERE PLEKKEN

Het laatste gezamenlijke veldbezoek legden we dit voorjaar af aan Zeeland. Hoewel reptielen in deze provincie zeer zeldzaam zijn, leven ze in spectaculaire habitats. Zo bezochten we een echte zeewerende dijk op Schouwen (foto onder) en een verlaten spoorbaantje (foto links), allebei leefgebieden van de levendbarende hagedis (foto's Ingo Janssen)

Annie overlegt met Lucien Calle en Mark Dobbelaar over maatregelen ten gunste van de levendbarende hagedis op dit voormalige spoorlijntje in Hulst: de enige vindplaats van deze hagedis in Zeeuws Vlaanderen.

TOPDAG VOOR GLADDE SLANGEN

Peter Keijsers

Onderstaande observaties ontvingen we van Peter Keijsers. Peter telt, filmt en geniet al jarenlang van de gladde slangen in de Peel en laat ons meegenieten.

Echt slangenweer
Op 10 juli 2008 rijd ik om 9.30 uur vanuit Bocholt (B) naar de Peel. Volgens mij is het echt slangenweer. Beetje drukkend, geen zon en ongeveer 20 graden celsius. In Meyel aangekomen begint het te regenen. Met bakken valt het water zoals al zo vaak deze zomer uit de hemel. Ik besluit even bij een kennis in Neerkant aan te gaan, want in dit weer zal ik beslist geen slangen vinden. Om 12.30 uur houdt het op met regenen. Ik rijd vanuit Neerkant naar de Leegveldweg in de Deurnsche Peel. De Leegveldweg is een zandweg van ongeveer twee kilometer lengte, die van zuid naar noord door de Deurnsche Peel loopt. De zandweg ligt in het oostelijke deel van de Deurnsche Peel en wordt voornamelijk door landbouwverkeer gebruikt.

Fietspad en zandweg
Langs deze zandweg ligt een verhard fietspad, dat deel uitmaakt van een fietsroute. Op mooie dagen maken honderden fietsers gebruik van dit pad. Halverwege langs de zandweg bevindt zich een zomerbiotoop van gladde slangen. Langs het fietspad was tot voor enkele jaren geleden duidelijk sprake van een zomerbiotoop, maar de laatste jaren worden hier minder slangen waargenomen. Wel stijgen de aantallen waargenomen slangen in het zomerbiotoop aan de overkant langs de zandweg. Mogelijk heeft het verdwijnen van de slangen langs het fietspad te maken met een gewijzigd maaibeheer. Dat de slangen verdwijnen als gevolg van de steeds maar langs rijdende fietsers lijkt mij minder aannemelijk, daar ik vaker heb meegemaakt dat na het passeren van enkele grote groepen fietsers de zonnende slangen gewoon op hun zonplek bleven liggen. Normaal rijd ik over de zandweg tot aan een parkeerhaven, maar door de hevige regenval is de zandweg niet bereidbaar en parkeer ik mijn auto bij de boerderij aan het begin van het zandpad. Ik loop over het verharde fietspad dat langs de zandweg loopt richting het zomerbiotoop van de gladde slangen. Langs dit fietspad heb ik in voorgaande jaren enkele keren een gladde slang aangetroffen. Maar op dit moment is de berm hier meer geschikt voor ringslangen. Op enkele plaatsen staat het water zelfs enkele centimeters hoog tussen het fietspad en de slootrand. Er is de afgelopen uren héél veel regen gevallen. Langs het fietspad tref ik geen slangen aan. De temperatuur voelt benauwend aan. De wind is evenwel fris.

Hier zie je enkele centimeters gladde slang (foto Ingo Janssen)

Zomerbiotoop
Bij het zomerbiotoop aangekomen loop ik vanaf het fietspad de zandweg op en ga in de hoge zandkant op zoek naar de eerste gladde slangen. Het zomerbiotoop van de slangen heeft een lengte van ongeveer tweehonderdvijftig meter. Ik vind drie slangen

in de het zomerbiotoop. Niet veel, maar de vegetatie en het zand is nog erg nat. Ik besluit verder richting de Eikenlaan door te lopen. Normaal loop ik hier niet verder, omdat er aan beide zijden van de weg nogal hoge bomen staan en er daardoor weinig geschikte zonplekken voor de slangen zijn. De zandweg hier is enige tijd geleden geëgaliseerd en daardoor zijn ook hier wat opstaande zandkanten ontstaan. Na vijftig meter zie ik twee slangen tegen elkaar aanliggen: vrouwtjes. Ik loop nog honderd meter verder, maar geen slangen meer. Ik loop nu aan de andere kant van de weg langs het verharde fietspad terug.
Op de eerste open plek bij "het eikje" tref ik drie vrouwen aan. Ze liggen diep in de vegetatie. Eigenlijk is het meer een soort kuiltje in de bodemvegetatie waar de slangen in liggen. Je moet om de slangen op zo'n ligplaats te vinden toch wel een beetje ervaring hebben in het zoeken naar gladde slangen, want je ziet vaak niet meer dan enkele centimeters opgerolde gladde slang diep tussen het gras. Een eerste vereiste bij het zoeken van gladde slangen is dan ook, dat je héél langzaam loopt en je ogen echt op de bodem gericht houdt. Na vijftig meter de vierde vrouw. Weer dertig meter verder nog een vrouw. Ik besluit de berm langs het fietspad richting mijn auto nog een keer af te speuren, maar tref er verder geen slangen aan. In totaal vijf slangen in de berm aan de fietspadzijde. Dan loop ik vanaf mijn auto over de zandweg, weer richting het gladde slangen zomerbiotoop en zoek nu de rechterzijde van de zandweg af. Over vijfhonderd meter tot aan het zomerbiotoop geen enkele gladde slang. Vervolgens vind ik negen vrouwen over een lengte van tweehonderd meter op het zomerbiotoop. Dan honderd meter geen gladde slangen en dan op vijftig meter vier vrouwen. Aan de zandwegzijde dertien gladde slangen en aan de fietspadzijde vijf slangen brengt het totaal voor de Leegveldweg op deze dag op achttien gladde slangen. Voor de Leegveldweg een hoge score, zeker omdat het maar een klein zomerbiotoop betreft.

Allemaal vrouwtjes
Volgens mijn inschatting waren het allemaal vrouwen. Enkele dieren heb ik na de laatste telronde nog in de hand genomen om te kijken in hoeverre het al zichtbaar is of ze zwanger zijn. Er zijn nog geen dikke vrouwen bij. Alle slangen hebben een meer normale omvang. Bij het aftasten van de slang voel je nog geen jongen in het moederdier. Verder zijn er geen aanwijzingen die op een spoedige vervelling duiden. Zwangere vrouwen van de gladde slangen vervellen namelijk vlak voor de geboorte van hun jongen. Dus voorlopig nog zijn er geen jonge gladde slangen op de Leegveldweg te verwachten. Mijn vermoeden is dan ook dat de geboorte van de jongen dit jaar later dan voorgaande jaren zal plaatsvinden, want voorgaande jaren waren de vrouwtjes in deze periode voller en dikker. Als de zomer de komende maand verder zo koel blijft en de nachten zo koud dan zullen de jongen volgens mij mogelijk pas in september geboren worden.

Ideale omstandigheden
Het liefste zou je op zo'n succesvolle dag als vandaag de klok stil willen zetten om op die manier de tijd te krijgen om al de plekken in en om de Peel waar gladde slangen voorkomen bij deze ideale omstandigheden te bezoeken. Maar helaas. Het is inmiddels bijna 17.00 uur geworden. Het begint weer wat te miezeren en enkele slangen kruipen weg van hun ligplaats. Nou kruipen gladde slangen niet meteen weg bij enkele regendruppels. Ook de temperatuur op dit moment is niet direct een reden voor de slangen om beschutting te gaan zoeken. De tijd kan het ook niet zijn, want soms vind ik de slangen bij deze weersomstandigheden nog om 18.30 uur mits het niet te snel gaat afkoelen. Ik besluit naar huis te gaan en de andere gladde slangen route's morgen te bezoeken want de weerman heeft voor morgen hetzelfde weer voorspeld.
De volgende dag is het inderdaad hetzelfde weer. Bewolkt, ongeveer twintig graden celsius, het heeft geregend en de wind is ZW.
3. Ik heb van 9.00 uur tot 17.30 uur twee route's in de Deurnsche Peel en twee route's in de Maria Peel gelopen. De route op de Leegveldweg heb ik niet gelopen. Normaal tel ik op deze vier route's bij zulke "ideale omstandigheden" zoals ik dacht dat ze op deze dag waren al gauw in totaal zo'n vijftien tot twintig slangen. Helaas. Ik ben niet verder gekomen dan een totaal van zeven slangen. Hoezo, hetzelfde weer? Hoezo, ideale omstandigheden? Hoge aantallen scoren blijft een combinatie van,
1. "Ideale weersomstandigheden" hoe die dan ook mogen zijn.
2. Een flinke portie toeval en geluk.
3. Op het juiste moment op de juiste plaats zoeken.
Het is aan te raden om het traject op verschillende tijdstippen en zo vaak mogelijk te bezoeken en ooit zal er een dag komen waarop je meer vindt dan je had verwacht!

STRIKJE IS NIET MEER - OVER LEVEN EN DOOD VAN EEN GLADDE SLANG

Tekst en foto's Arnold van Rijsewijk

In Nieuwsbrief 39 was te lezen over onze belevenisen in de Kempen in 2007. De gladde slang komt in dit deel van Brabant op verschillende plekken voor die we toen bezochten. Op een inmiddels befaamde plagseldijk zagen we grote aantallen pasgeboren jonkies en hun ouders. Het groepje mensen dat de slangen hier in de gaten houdt kent de meeste slangen individueel, gladde slangen zijn namelijk herkenbaar aan het patroon op kop en lichaam. Hieronder Arnold van Rijsewijk over Strikje, de oudst bekende gladde slang ter plekke.

2004
De eerste keer werd Strikje (officiele naam = 1.04) gefotografeerd op 21 augustus. De lengte werd op 60 cm geschat. Er werden toen geen andere volwassen slangen aangetroffen, maar op een afstand van tien meter wel vijf juvenielen. De jonkies waren niet van Strikje want die was dik alsof ze nog drachtig was.

Het is duidelijk waar haar naam vandaan komt

2005
In 2005 werd Strikje een paar keer gezien in juli en op 4 augustus. Ze werd ook door andere waarnemers meerdere keren gezien. Op 30 juli
werd ze gefilmd terwijl ze uit een hol kwam. Net als bij nummer 6.05 die ook uit dit hol kwam, kleefde er bodemmateriaal aan het dier: ze was kennelijk nog nat van het baren van de jongen.
Dus vermoedelijk heeft Strikje in 2005 opnieuw deelgenomen aan de voortplanting.

2006
In 2006 is Strikje tussen 13 mei en 17 augustus elf keer gezien op de plagseldijk. Altijd werden er ook andere adulte slangen op de dijk gezien. In 2006 was ze weer drachtig en heeft tussen 11 en 17 augustus jongen afgezet. Op 14 juli werd ze gemeten: lijf 57 cm + staart 12 cm. Daarmee is ze het grootste exemplaar wat tot dan toe op de plagseldijk werd aangetroffen. Op 14 juni 2006 werd een vervellingshuid van haar gevonden: 66 + 11 cm. Enkele keren wordt aangegeven dat ze dik is. Ook op 11 augustus. Er worden dan vijf juvenielen gevonden. Op 17 augustus wordt aangegeven dat ze slank is en dus jongen heeft afgezet. Er worden op die datum 23 juvenielen geteld.

2007
In 2007 is ze maar liefst 26 keer gezien tussen 13 mei en 13 augustus. Opnieuw wordt door de waarnemers aangegeven dat ze zeer dik is (31 juli). Men vermoedt dus dat ze drachtig is.

2008
Op 18 mei 2008 is ze gemeten en gewogen (56 lichaam + 11 cm staart en 120 gram).
In 2008 is ze vanaf 8 mei al weer 7 keer gezien als ze op 20 juli dood gevonden wordt in het gras aan de voet van de plagseldijk. De staart en een klein deel van het lichaam ontbreken. De kop en het voorste deel van het lichaam vertonen verder geen zichtbare bijtsporen of andere verwondingen. Ze is al enkele dagen dood en begint al te ontbinden. Een korte autopsie levert geen herkenbare embryo's op.

Strikje vlak voor een vervelling

Strikje is het eerste door ons geïdentificeerde exemplaar en was ieder jaar aanwezig op de plagseldijk.
Tijdens het onderzoek (vanaf juli 2004 tot heden) is ze het meest geziene exemplaar (50 x). Hoe oud ze precies is is niet bekend. Dat zou wel eens tussen de twaalf en zeventien jaar kunnen zijn. Tot op heden was ze het grootste exemplaar, al is dier 6.05 niet veel kleiner (65 á 66 cm) . De jaren dat we Strikje gevolgd hebben leek ze niet meer te groeien.
Het was niet altijd zeker of ze wel of niet drachtig was. Het leek er op alsof ze dat ieder jaar wel was. Door middel van het meten van het gewicht hopen we hier in het vervolg meer duidelijkheid in te brengen.
Michel merkte terecht op: “ Ze komen allemaal een keer aan hun eind.” Jammer dat we haar nu niet verder kunnen volgen.

De laatste foto van Strikje

HAZELWORMEN IN BRABANT

De hazelworm is een zeldzame soort in Noord-Brabant. Deze verborgen levende hagedis wordt slechts in zeer kleine aantallen waargenomen. Onder impuls van Frans van Erve werd er in de Kampina in 2005 een speciale plaatjesroute gecreëerd. Dit jaar kwam daar een tweede

Metalen golfplaten
Beide routes zijn gesitueerd aan de zuidkant van de Kampina. In een afgesloten deel van het terrein liggen de metalen golfplaten in kleine inhammen in de bosrand: heideterreintjes, blauwgraslanden en hooiveldjes.

Topscore
We hadden het geluk dat ons bezoek op 23 juli tijdens geschikte weersomstandigheden (drukkend warm, weinig zon) werd afgelegd. En ook nog juist in de periode dat de meeste hazelwormen gezien worden (juli/ augustus).
Aan alle randvoorwaarden voor een hazelwormfeestje was dus voldaan, nu alleen nog de dieren zien! En dat lukte wonderwel, onder de meeste plaatjes kon wel een hazelworm worden gevonden. Het allerlaatste plaatje was zelfs goed voor minstens 7 hazelwormen (foto).

Herkenning
Sietske van Maren, die hier samen met Frans van Erve en Sjef Rademaekers de hazelwormen telt, probeert door middel van een tekening van het patroon op de kop de dieren individueel te herkennen. Zodoende kan er allerlei informatie over de hazelwormen worden vergaard, we zijn benieuwd!

De kluwen hazelwormen van het laatste plaatje (foto Sietske van Maren)

REPTIELEN IN ZEELAND

In juni bezochten we de Zeeuwse trajecten van het Meetnet Reptielen. Zeeland is een voor reptielen zeer marginale provincie, slechts op enkele plekken kan men de levendbarende hagedis tegenkomen. De Zeeuwse habitats zijn wel bijzonder. Zo worden de Zeeuwse duinen bewoond door levendbarende hagedissen ipv zandhagedissen, leven er hagedissen op de dijken en leeft er in het uiterste zuiden van Zeeuws Vlaanderen een geïsoleerde groep levendbarende hagedissen op een oude en verlaten spoorweg.

Schouwen
Op Schouwen liggen twee trajecten van het Meetnet. Kees Musters telt hier de hagedissen in de duinen en op een dijk. Het duintraject van Kees is verreweg het individuenrijkst, met dagmaxima van 59 adulte dieren is het zelfs landelijk een van de betere trajecten van deze soort, het is dus niet alleen maar kommer en kwel in Zeeland. Het andere traject op Schouwen ligt spectaculair mooi aan de voet van de Zeelandbrug. Bij een oude werkhaven leven levendbarende hagedissen op de dijken en strekdammen. Hier worden veel minder hagedissen gezien (maximaal 6). De hagedissen worden vooral gezien langs de zogenaamde muraltmuurtjes. Dat zijn betonnen muurtjes die begin vorige eeuw bovenop de dijk zijn gezet als extra bescherming tegen het water. De vegetatie langs deze muraltmuurtjes is wat schraler dan elders op de dijk en aan de voet van deze muurtjes ligt her en der wat dood plantaardig materiaal - goede zonplekjes derhalve.

Een muraltmuurtje, op dit soort plekjes worden de hagedissen waargenomen, er is er een te zien (foto Kees Musters)

Walcheren
In de duinen van Walcheren liggen twee trajecten, beiden worden gemonitoord door Richard Struijk. Hagedissen worden héél zelden waargenomen en tijdens ons bezoek werd duidelijk waarom: de trajecten liggen op plekken waar vroeger hagedissen werden waargenomen maar zijn nu door voortgaande successie niet meer geschikt voor de levendbarende hagedis. We hebben daarom een nieuw traject uitgezet op een kansrijkere plek: een mooie, open duinvallei. Helaas regende het de gedurende ons gehele bezoek en konden we dus geen hagedissen zien.
Een ander nieuw traject is uitgezet aan de oevers van de Westerschelde. In de duinen bij Valknisse gaat Michel Kapelle op zoek naar de levendbarende hagedis. Van dit duin zijn enkele waarnemingen bekend en de habitat ter plekke ziet er veelbelovend uit.

Zeeuws Vlaanderen
In geheel Zeeuws Vlaanderen is er maar een vindplaats van de levendbarende hagedis: ten

zuiden van Hulst op een oud spoorlijntje richting België. We bezochten dit traject samen met Mark Dobbelaar en Lucien Calle. Zij spraken hun bezorgdheid over deze populatie uit: de gemeente Hulst heeft hier in het voorjaar te rigoreus geschoont en daarbij zijn waarschijnlijk winterverblijven vernield. Daarnaast is er, vooral door voortgaande successie, slechts her en der geschikt habitat te vinden. Inmiddels worden er plannen gesmeed om de levendbarende hagedis hier weer een toekomst te geven. Het terrein rondom het spoorlijntje biedt zeker mogelijkheden.

Impressie van het nieuwe traject bij Valknisse, Walcheren (foto Ingo Janssen)

Plannen
Inmiddels is er een plan gemaakt om de hagedissen op deze spoorlijn een handje te helpen. Het voorstel is om op een aantal plekken nieuwe biotopen te creëren zodat de uitwisseling met andere gebieden wat makkelijker wordt.
• In twee bosranden worden een achttal uitsparingen gemaakt. Bestaande bomen worden omgezaagd en op stapels gelegd tot ongeveer een meter hoogte. Hierdoor staan zonnige, reliëfrijke plekken met zowel een geschikt zomer- als winterbiotoop.
• Centraal in het gebied, maar vlak bij de spoorlijn wordt van een klein stukje terrein het maaiveld verlaagd, zodat er een vochtige plasdras situatie ontstaat.
• Op minimaal drie plaatsen wordt voor een deugdelijke afsluiting van de spoorbaan gezorgd en wel dusdanig dat de wandelaars ongehinderd doorgang hebben en dat fietsers ontmoedigd worden.

Onder de spoorbaan zit nog een tunneltje t.b.v. ontwatering. Het is een gemetselde duiker met aan weerskanten een hardstenen rand. De toestand van het duikertje is zorgwekkend, maar het metselwerk onder de spoorbaan is nog goed. De duiker dateert uit eind omstreeks 1860, de aanlegperiode van de Trambaan.

De oude duiker, een overwinteringsplaats (foto Hans van Hage)

ZANDHAGEDIS UITGEZET OP LIMITISCHE HEIDE

Dylan Bon, Renske Hoefsloot & Sohie Vonk

Wij zijn drie derde jaars biologie studenten aan de Universiteit van Amsterdam. Voor ons afstudeeronderzoek hebben wij twee hagedis soorten onderzocht op de Limitsiche Heide, bij Huizen, in het Gooi. De twee soorten die in het Gooi leven zijn de levendbarende hagedis en de zandhagedis. We hebben de populatiegrootte geschat en de verspreiding en de habitat voorkeuren van de twee soorten onderzocht. In de maanden april en mei hebben wij daar veldwerk gedaan.

Aantal zand- en levendbarende hagedissen
De populatie-schatting kwam uit op ongeveer 583 zandhagedissen en 57 levendbarende hagedissen. Voor de zandhagedis is dit een toename ten opzichte van eerdere onderzoeken, waar de populatie schatting eerder bleef steken op 59 (1995) en 229 individuen (2001). De schatting van de levendbarende hagedis is waarschijnlijk lager dan het werkelijke aantal levendbarende hagedissen: Wij waren niet erg geoefend op het zoeken naar de hagedissen en de levendbarende hagedis is minder goed te zien.
De monitoorder van de Limitische Heide gaf aan een duidelijke scheiding te zien in het gebied. In het zuidelijke gedeelte zouden meer levendbarende voorkomen dan in het noordelijke gedeelte. Deze verdeling van het gebied is niet naar voren gekomen in ons onderzoek. De twee soorten leken door elkaar te leven.

Figuur 1. Limitische heide van Google Earth met uitzetplek

Verschillen in vegetatievoorkeur
Wel zijn er verschillen gevonden in vegetatie voorkeuren van de levendbarende en de zandhagedis. De levendbarende hagedis lijkt meer op plekken te zitten met een hogere luchtvochtigheid, zoals in greppels en bij bomen of struiken. De zandhagedis komt overal op de Limitische Heide voor en het aantal zandhagedissen lijkt aan de limiet van

Limitische Heide met op de voorgrond de uitzetplek (foto Renske Hoefsloot)

het gebied te zitten. Er is te zien dat de subadulten op minder gunstige plekken zitten, zoals vlak naast zandpaden waar niet veel beschutting is. Ook is het migreren van de zandhagedis naar de Nieuw Bussummerheide een teken dat de Limitische Heide te klein is voor de huidige populatiegrootte van de zandhagedis.

Geschiedenis zandhagedis op de Limitische heide

De zandhagedis komt al zeer lange tijd voor op de Limitische Heide, maar tussen 1979 en 1993 is de zandhagedis er niet meer waargenomen. Lange tijd werd gedacht dat er al die tijd een kleine populatie was blijven bestaan die vanaf 1993 sterk toenam. In gesprek met buurtbewoners zijn wij erachter gekomen, dat dit niet helemaal is hoe het echt gegaan is. Rond 1988 zijn er 15 zandhagedissen waaronder 8 zwangere vrouwtjes vanuit de omgeving van Ede overgebracht naar de Limitische Heide. De uitzetter heeft het verhaal uitgebreid aan ons kenbaar gemaakt.

De draagkracht bereikt

Deze uitgezette groep hagedissen is explosief toegenomen en heeft nu waarschijnlijk de draagkracht van het gebied bereikt. Op figuur 1 is een kaartje van de Limitische Heide te zien, de vlag geeft aan waar de hagedissen zijn uitgezet. De foto is genomen op de uitzetplek in westzuidwestelijke richting. Het geeft een goed beeld van de struikheidevegetatie met zandpaden.

De zandhagedis is dus op een onnatuurlijke manier op de Limitische heide gekomen, maar vormt een zeer mooie populatie die de omliggende heide terreinen aan het veroveren is.

Met dank aan: Henk Strijbosch voor zijn inspirerende veldbezoek en Annie Zuiderwijk voor de stagebegeleiding.

ZONPLEK MET EEN LUCHTJE

Zandhagedissen zonnen vaak op open plekjes in de nabijheid van een struik of struweel - daar kunnen ze dan snel dekking zoeken mocht dat nodig zijn. Tijdens een tocht door de duinen bij Bergen zagen we meerdere exemplaren zonnend op een koeienvlaai. Het mannetje op de foto zat op een verse hoop - omdat die warm was? wachtend op strontvliegen? Wie het weet mag het zeggen, voor ons was het nieuw! (foto Christien Visch)

Inhaalslagen 2005-2007
De inhaalslagen van 2005, 2006 en 2007 hebben dankzij de vele waarnemers een berg aan gegevens opgeleverd. De laatste resultaten van al die veldbezoeken zijn neergelegd in het –juist van de pers gekomen- Eindrapport Inhaalslag Verspreidingsonderzoek reptielen en amfibieën 2007. Alle deelnemers aan dit project zullen binnenkort een exemplaar ontvangen.
Toch zijn er nog veel plekken waarvan we nauwkeuriger willen weten welke soorten er voorkomen. De overheid streeft er naar om in 2012 van een aantal soorten het verspreidingsbeeld goed in kaart te hebben. Zoals toegelicht in de vorige Nieuwsbrief (nr. 41, voorjaar 2008), richt RAVON zich de komende jaren vooral op het verfijnen van het verspreidingsbeeld van de drie slangensoorten, de hazelworm en de zandhagedis. De te verzamelen data zullen de onderbouwing vormen voor een betere soortbescherming bij planologische ontwikkelingen of voor het aanscherpen van het overheidsbeleid ten aanzien van die soorten.
Voor reptielen bieden augustus en september nog volop gelegenheid waarnemingen te doen.

Voortgang 2008 - kilometerhokken bekijken en bezoeken – soorten zoeken
De kilometerhokken waarover het gaat, zijn in kaart gebracht en voor iedereen –per soort en per regio- in te zien op de pagina van het verspreidingsonderzoek. Aan de kleurnuance (blauw) van de hokken is te zien of die plek topprioriteit heeft, hoge of normale prioriteit. Door het aanklikken van een zo'n hok komt er een topografisch kaartje in beeld, en de informatie of er in dat betreffende hok ook nog naar een andere soort gezocht moet worden. Degene die het hok wil gaan afzoeken, kan doorklikken om een formulier te downloaden, met daarop het kaartje van het hok naar keuze. Na afloop van het veldbezoek kun je via ditzelfde formulier digitaal of op papier doorgeven of de soort gevonden is en hoe lang er gezocht is. De waarnemingen zelf –ook van andere soorten- kunnen dan via www.telmee.nl doorgegeven worden. Als de doelsoort is aangetroffen en doorgegeven, wordt het betreffende hokje groen. Is de soort niet gevonden, dan blijft het hokje blauw en kan een herhaald bezoek gebracht worden, door dezelfde waarnemer of door iemand anders.

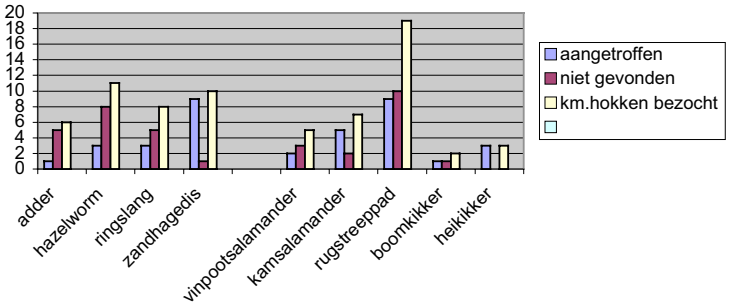

Een tussenstand in het verspreidingsonderzoek per 29 juli 2008.
Aantal bezochte kilometerhokken en de mate waarin de soort wel of niet werden gevonden.

Nooit voor niets het veld in! Ook nulwaarnemingen zijn waarnemingen!
Een bezoek is nooit voor niets, ook als je de soort niet hebt aangetroffen. Ook dan is het belangrijk om door te geven dat je het hok bezocht hebt en hoe lang je naar een soort gezocht hebt. Op deze wijze worden nulwaarnemingen verzameld. Op basis van een aantal criteria (zie Eindrapport 2007) kan zo bepaald worden of een bepaalde plek nog (potentieel) leefgebied vormt voor een of meerdere soorten. Of dat het niet meer nodig is om daar nog tijd en moeite in te steken.

Voor de herpeto-atlas Noord-Holland het veld in
Het RAVON hemelvaartweekend (30 april tot 4 mei) vond dit jaar plaats in Noord-Holland. Verblijfslocatie was Het Gooi, waar in de directe omgeving een flink aantal soorten 'gescoord' kon worden, die elders in de provincie niet te verwachten waren (zoals de hazelworm). Zo konden ook de minder ervaren deelnemers kennis maken met verschillende soorten. Het werd een zonovergoten weekend, waarin overdag en 's avonds veel gebieden werden verkend. Er werden tijdens dit weekend veel gegevens verzameld (vooral van amfibieën). Deze worden binnenkort verwerkt in de provinciale atlas amfibieën en reptielen in Noord-Holland, die RAVON in

voorbereiding heeft in samenwerking met Landschap Noord-Holland.
RAVON-ners uit Noord-Holland en aangrenzende regio's worden bij dezen van harte uitgenodigd dit en volgend jaar zoveel mogelijk waarnemingen door te geven, zodat deze nog in de provinciale atlas kunnen worden verwerkt. Het gaat dan zeker niet alleen om de bijzondere soorten; ook waarnemingen van hele gewone soorten zijn zeer welkom!

Portretfoto van een ringslang. (Foto Arnold van Rijsewijk)

WEEKEINDEN EN EXCURSIES

Excursies 2008

Nog op de rol: mooie reptielenexcursies!
Er staan nog enkele excursies op de rol die vooral op reptielen gericht zijn. Deze vinden plaats in gebieden die normaal niet toegankelijk zijn: Kroondomein Het Loo (2 excursies), Vliegveld Terlet en Rozendaalse Veld. Het zijn terreinen waar een rijke reptielenoogst verwacht mag worden! Kijk voor meer informatie en aanmelding: op de RAVON website (→ Activiteiten → programma

EXCURSIEVERSLAGEN door deelnemers

Paringsrituelen

Tekst en foto's Ineke Schaars

Voyeurisme is in het algemeen een mannenaangelegenheid waar vrouwen weinig heil in zien. Dat gluren echter heel belonend kan zijn, ondervond Ineke Schaars. Al eerder bekeek ze met veel geduld vrouwtjes zandhagedis tijdens het eieren leggen. In hetzelfde gebied kon ze nu paringen observeren, met verrassende gebeurtenissen. Bij paringen van zandhagedissen maken de vrouwen de dienst uit. Voor het doorgeven van de genen geven zij duidelijk de voorkeur aan grotere en oudere hagedismannen!

Foto 1. Vrouwtje duwt mannetje weg. Op de cloaca van het mannetje is het spermapakketje te zien.

In de buurt van mijn teltraject in Montferland loopt een mooi zandweggetje met aan de ene kant bomen en aan de andere kant weilanden. Halverwege is een open stukje in het bos met een grasveld. Hiervoor liggen twee kleine, met elkaar verbonden heuveltjes. Voor het gemak noem ik ze H1 en H2. Hier had ik dit voorjaar het geluk verschillende paringen van de zandhagedissen te kunnen observeren.

Op H1 zitten twee vrouwtjes en één zit er op H2. In het hele gebiedje zitten twee mannetjes. De ene man is iets groter dan de ander. Eind april ging ik kijken of er al iets te zien zou zijn en op H1 zag ik het grote mannetje en een vrouwtje in de zon liggen. Op H2 zag ik alleen een vrouwtje. Ze waren nog niet zo lang uit hun winterslaap. Op H2 voegde zich het kleine mannetje bij het vrouwtje. Hij wilde met haar paren, maar het vrouwtje wilde hem niet en beet flink van zich af. Na een tijdlang het bij haar geprobeerd te hebben, liet hij haar tenslotte met rust. Op H1 lagen het grote mannetje en het vrouwtje heerlijk samen te zonnen; verder was er niet veel actie.
De volgende dag probeerde op H2 het kleinere mannetje weer met het vrouwtje te paren. Nu paarde ze wel met hem, maar

Foto 2. Op de grond gevallen spermapakketje

voor hij zijn spermapakketje wilde afzetten, duwde ze hem weg, zodat de bevruchting mislukte (zie foto). Een dag later zag ik ditzelfde vrouwtje met het grotere mannetje paren, en van dit mannetje accepteerde zij het spermapakketje wel.
Het kleine mannetje ging ook naar H1 om te proberen daar met een van de twee vrouwtjes te paren. Een vrouwtje liet dit wel toe, maar ook dit vrouwtje wilde zijn sperma niet ontvangen en duwde hem weg, waarbij het spermapakketje op de grond viel. (zie foto's) . Met het grotere mannetje paarde ze wel normaal….! En ook het tweede vrouwtje heeft met het grotere mannetje gepaard. Zij had nog maar kort een nieuw aangegroeide staart, was erg schuw en verdween heel bescheiden met hem in een holletje. Daarna beet en duwde het andere vrouwtje haar wel aan de kant, maar ze gingen daarna wel samen liggen zonnen.
Weer een dag later zag ik het kleine mannetje opnieuw paren met het vrouwtje op H2 en toen accepteerde ze hem wel helemaal, maar dit deed ze dus pas nadat ze al eerder met het grotere mannetje had gepaard.
Voor mij was het wel goed opletten, snel van het ene heuveltje naar het andere heuveltje lopen en vooral goed luisteren naar geritsel, want dan was er actie!
Maar het geduld en de moeite waren zeker de moeite waard, wat een prachtige waarnemingen!

Foto 3. Het vrouwtje heeft net het kleinere mannetje van zich afgeduwd

---

Onverwachte vindplaatsen: reptielen bij het stuifzand
Tekst en foto Wim de Wild

Reptielen associeer je meestal meteen met een bepaald habitattype. Toch is het goed ook af en toe eens op andere plekken rond te spieden. Dat kan tot onverwachte ontmoetingen leiden, zoals Wim de Wild deze zomer ervoer.

Onlangs heb ik op verzoek van een boswachter van Staatsbosbeheer een kapvlakte bij het Kootwijkerzand bekeken op het voorkomen van reptielen. Dit voormalige naaldbos op stuifzand wordt omgevormd tot zandverstuiving zoals het overige deel van het Kootwijkerzand. Langs de randen van het stuifzand heeft de wind minder vat op het zand en is het 'vastgelegd': er is een ijle, zeer droge heidevegetatie met verspreid staande pollen struikheide en korstmossen. Het is er te droog voor pijpestrootje, op enkele plekjes langs paden na, waar de bodem iets verdicht is. Kenmerkend voor deze stukjes hei is de jeneverbes, en bijzondere dieren als de nachtzwaluw. Ook is er een grote insectenrijkdom. Het was voor mij een opmerkelijke waarneming om op zo'n plekje meerdere levendbarende hagedissen te vinden, en bovendien een zonnende adder! Daarnaast hopte ook nog een heikikker door een droge geul. Deze dieren lagen allemaal op hetzelfde, piepkleine stukje heide aan de (voormalige) bosrand. Uit oude gegevens –eind jaren '80- blijkt dat langs dat bos vroeger ook adders zijn waargenomen. Zelfs naar Veluwse maatstaven

is dit toch een opmerkelijke vindplaats voor deze vochtminnende soorten. Elders op de Veluwe kun je ook wel adders en levendbarende hagedissen vinden op gortdroge heide, maar in mijn ervaring is dan meestal wel wat vochtiger terrein, zoals *Calluna-Erica* heide met pijpestrootje, in de buurt te vinden. Ook op zo'n droog terrein bij Radio Kootwijk vond ik ruime aantallen van de levendbarende hagedis, in gezelschap van zandhagedis, hazelworm en weer adder. Ook hier was een bos in de nabije omgeving. Het lijkt erop dat het relatief vochtige microklimaat van het bos een onderdeel vormt van de habitat van deze dieren; de heide zelf is extreem droog en ook de temperatuurverschillen zijn uitermate groot. De levendbarende hagedis heeft bovendien ook de neiging tot pionieren: er zijn populaties in de open plekken in de bossen bekend, van waaruit deze soort nieuw gebied kan bezetten. Aangevuurd door deze waarnemingen ben ik ook andere randen van het Kootwijkerzand gaan bezoeken. Op twee plaatsen kwamen zowel gladde slang als levendbarende hagedis voor, op andere plaatsen levendbarende en een enkele zandhagedis. Een keer heb ik ook langs een bosrand een hazelworm gevonden. Ik heb nog lang niet genoeg bezoeken gebracht om een compleet beeld van de herpetofauna te hebben. Van de meeste soorten, zeker van de hazelworm, verwacht ik nog wel meer vindplaatsen. Ik ben verder wel benieuwd naar wat andere zandverstuivingen en droge bosranden te bieden hebben.

Onverwachte waarnemingen van reptielen aan de randen van het stuifzand

---

EEN LEUK INITIATIEF
30 GPS'jes van en voor het goede doel

Gerrit Kolenbrander, RAVON afdeling Gelderland, hoorde dat zijn voormalige werkgever een potje had voor goede doelen. Met succes deed hij een beroep hierop voor de aanschaf van GPS'jes voor het RAVON veldwerk.

Sinds drie jaar ben ik met vervroegd pensioen, na ruim 30 jaar gewerkt te hebben bij British American Tobacco in Zevenaar. Voor RAVON ben ik nu regiocoördinator in Gelderland.
Een oud-collega en buurtgenoot, Alex Vister, had me al eens gevraagd om een traject waar hij samen met zijn zoons zou kunnen gaan monitoren. Nu kwam er een mooi traject vrij in de Rijnstrangen. Zo kwam het dat ik dit voorjaar met hem bij de Jezuïtenwaai bij Groessen liep. Hij is opgegroeid in dit gebied en wil zijn kinderen ook graag betrekken bij wat er in de omgeving leeft.
Bij de eerst poel haalden we naast een kam- en kleine watersalamander ook nog een Alpenwatersalamander (nog niet eerder uit deze omgeving gemeld!) uit het water. Zo konden ze wel heel mooi de verschillen zien! Naast deze soorten komen poelkikker, bastaardkikker, bruine kikkers en gewone pad in dit gebied voor. Alex was enthousiast en wilde meteen een goed net gaan kopen. Maar

voor de afd. Gelderland hoeft dat niet, want vorig jaar hebben we subsidie verkregen van de stichting Doen en het ministerie van LNV. Daarmee heeft de afdeling netten, zaklampen en waadpakken kunnen kopen, die de monitoorders in bruikleen kunnen krijgen. Het bruikleensysteem is een prettige manier om nieuwe mensen over de streep te trekken, zonder ze direct op kosten te jagen. Ik vertelde Alex dat ik nog eens wilde proberen ergens subsidie los te krijgen voor GPS-apparatuur. Hierop gaf hij aan dat mijn oude werkgever een potje had voor goede doelen. De fabriek gaat namelijk sluiten en door de verkoop van diverse artikelen komt er nu geld vrij, wat het bedrijf wil besteden aan kunst, cultuur en natuur.
Aangezien er al veel mensen afgevloeid zijn, was het even de vraag wie ik moest benaderen. Maarten Verheijen werkte er nog, dat wist ik zeker, dus hem maar gebeld en dit bleek meteen de juiste persoon te zijn, want hij is voorzitter van de goede doelencommissie. Hij legde mij uit hoe het potje tot stand was gekomen en ik vertelde hem wat je met een GPS kunt doen. Hij beloofde onze aanvraag te steunen, waarna RAVON Nijmegen voor ons de aanvraag verder verzorgd en ingestuurd heeft. Zo hebben we 30 GPS kunnen aanschaffen.

Een vertegenwoordiger van British American Tobacco (midden) tijdens de feestelijke overhandiging van de cheque voor aanschaf van 30 GPS-apparaten. Rechts de initiatiefnemer, Gerrit Kolenbrander, RAVON regio-coördinator Gelderland en links Rob van Westrienen (directeur RAVON). Foto Tamira Hankman.

RAVON BASISCURSUS AMFIBIEËN EN REPTIELEN

In 2007 is door RAVON een basiscursus amfibieën en reptielen samengesteld. Deze is aan regio-coördinatoren en andere zeer actieve vrijwilligers ter beschikking gesteld. De cursus is op twee plaatsen in het land gepresenteerd in combinatie met didactische tips en een draaiboek voor de organisatie. Een vijftigtal mensen nam deel aan deze trainersdagen. Fred Wielink (RAVON-afdeling Gelderland) was een van hen. In de Nieuwsbrief Meenet Amfibieën en Verspreidingsonderzoek nr. 22 (zomer 2008) doet hij verslag van een van de drie cursussen die hij en Gerrit Kolenbrander afgelopen voorjaar in Gelderland verzorgden.

GEBOORTEBERICHT

bij deze wilde ik U de heugelijke mededeling doen toekomen van de 1e geboorten in 2008 van ringslangen in het Kuinderbos. Op 1augustus j.l. is dit grut in schijnbare blakende toestand al zonnend aangetroffen op hun geboorteplaats. De baby's hadden een lengte van 16-19,5 cm, een respectabele lengte met zéér grote levendigheid. Velen hadden zich al van hun geboorte kledij ontdaan en toonden zich in vol ornaat aan de lokale pers die in grote getale in deze komkommertijd interesse hadden. Zelfs Omroep Flevoland zal in hun nieuwbericht van maandag 4 aug a.s. een kleine geboorte reportage tonen van de start van deze geboortegolf. Hopelijk gaan deze ringslangetjes een gezonde toekomst tegemoet met veel prooi, warmte en goede overwinteringsmogelijkheden zonder vijanden.

met vriendelijke groeten, Gré ter Woord